

МИХАИЛ ШОЛОХОВ И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Христо Дудевски

Шолохов носи голям и разностранен опит. Най-значителното в творчеството му поразява със своята епична широта, с безстрашното решение на най-парливите въпроси на живота, с дълбоките социални обобщения, с монументалните художествени платна, образи и картини. В този смисъл романите на Шолохов показват и доказват, че истинското изкуство, онова, което притежава огромна естетическа и обществено-действена сила, не се ражда в тишината на кабинетите, нито от лакировката на действителността, а никне там, дето дълбоко и правдиво се рисуват патосът, героизмът и красотата на новото в борбата му със старото. Тъкмо затова книгите на Шолохов оказват забележимо въздействие не само върху развоя на съветската многонационална литература, но и върху редица писатели-реалисти извън пределите на Съветския съюз.

За съвременния писател Шолохов е пример и в друго отношение. Подобно на големите художници той показва, че е по силите му изграждането на трагични образи (Григорий Мелехов), на наши съвременници-комунисти (Давидов) и на образи, портретувани в подчертано комичен план (дядо Щукар). Шолохов е един от малкото майстори на словото, който постига значителни и безспорни успехи и в трагичното, и в епично-героичното, и в смешното. По-точно казано, Шолохов твори герои с индивидуални особености, със социална интерпретация на постъпките и етиката им. От друга страна, Шолохов доказва, че прекият контакт на съвременния писател с класическото наследство и фолклора не накърнява неговата творческа индивидуалност, а, обратно, спомага и подсилва нейната изява в национално неповторимото, самобитни образи, картини, идеи-мисли.

Проследявайки въздействието на образите и идеите в „Тихият Дон“ и „Раззораната целина“ още в годините на монархо-фашизма, ние се стремим да покажем и обосновем ония структурни изменения, които настъпват в обществото, след като принципите и идеите на Октомврийската социалистическа революция стават движеща сила в историческия прогрес, а оттам да се види как расте националното самосъзнание, пробудено за активна и творческа дейност и оплодено вече не само от националната традиция, но и от всичко най-добро в литературите на другите народи и най-вече в руската съветска литература.

От наблюденията върху работническия и демократичен печат в периода 1929—1941 г., от архивните материали, както и от анализа на приказания на писатели, преводачи и читатели се вижда, че общуването с Шолохов има важно значение за насочването на българската реалистична литература по пътя на социалистическия реализъм — от една страна, а, от друга — редица наши автори започват да третират теми, близки по историческо съдържание до разработените от Шолохов. И това е голяма и плодотворна традиция, която авторът на „Тихият Дон“,

В България Шолохов прониква постепенно. Неговото име се нарежда непосредствено до имената на М. Горки, В. Маяковски и Ал. Толстой както по огромната си популярност, така и по въздействието, което упражнява в идейното и естетическото превъоръжаване на българския писател, трудещите се и народната интелигенция. Като всяко ново явление в развоја на руската съветска литература към Шолохов естествено се обръщат най-изтъкнатите наши дейци на перото, превеждат го, пропагандират и школуват у него. При това още в самото начало на проникването у нас Шолохов се възприема и трактува като едно от най-убедителните доказателства за правото на развитие на социалистическия реализъм на българска почва.

Първоначално Шолоховото име започва да се среща в преводни статии, печатани в наши прогресивни периодични издания, и едва по-късно се пристъпва към превеждане на откъси от романите „Тихият Дон“ и „Разораната целина“. Едно от най-ранните, ако не и първото споменаване на съветския писател намираме в статията на М. Шишкевич „СССР — литературната масова дейност“, поместена в „РЛФ“, броя от 19 февр. 1930 г. Тук рецензентът прави най-общ преглед на успехите, които съветските писатели са постигнали през изтеклата 1929 г., и в тая връзка заключава: „Общо признание намира и романът „Тихият Дон“ на М. Шолохов.“ За втори път, също в преводна статия (без да е означено от кое съветско или друго издание е взета), по-подробно се говори за младия писател в сп. „Звезда“. Статията е озаглавена „Към петнайсетгодишнината на съветската литература“. Новото е в това, че не просто се прави преглед на развоја на съветската литература през последните петнайсет години, но е отразен новият политически климат, който се утвърждава след известното постановление на партията от 23 април 1932 г. за ликвидирането на различните групи и създаването на единен съюз на съветските писатели. Сега Шолохов е показан в съотношение с другите съветски белетристи, направен е опит да се навлезе в идейната проблематика на „Тихият Дон“ и „Разораната целина“. Ще приведем целия текст: „Шолохов снима своите герои казаци (от романа „Тихий Дон“) от конете и пише роман за колективизацията („Поднятая целина“). Тук ние се срещаме с промяната на темата, развитата от Шолохов необикновено остро и прямолинейно (десетки страници на романа са посветени на картини на разкулачването).“¹

Нов елемент в популяризирането на писателя носи обнародването на кратко съобщение във в. „Мисъл“, от което тогавашният читател е могъл да научи, че продължава печатането на нови глави от „Разораната целина“ в съветското списание „Новый мир“.² И този път умело е използвана възможността да се изрази идейното богатство на романа въпреки полицейските преследвания и цензурен надзор над съветската книга. Неизвестният автор пише: „Може да се каже с увереност, че този роман представява пълна картина на селския живот от епохата на колективизацията, която не е дадена така широко и майсторски нито от никой съветски белетрист, очеркист или селкор.“ И по-надолу: „Поднятая целина“ изобразява тържеството на болшевишката колективизация над тъмните сили в селото. Романът запознава всестранно с целия живот на мъжиците в днешния момент. Съветската критика го отбелязва като голям актив за Шолохов.“³

¹ Звезда, 1932, кн. XII, с. 544.

² Цялата първа книга на „Разораната целина“ е напечатана за пръв път в „Новый мир“, бр. 1—9, 1932 г.

³ Мисъл, бр. 14, 1 ян. 1933.

Това е почти всичко, което нашият читател научава за „Тихият Дон“ и „Разораната целина“, преди сам да ги е прочел. Както се вижда, отзивите са твърде общи и не разкриват богатството откъм идеи и образи на Шолоховите произведения.

Нов етап в проникването на писателя бележи 1934 г., когато се предприема превеждането, а наскоро след това и издаването в отделни книги на двата му романа. Това активизиране е нормално. Достатъчно е да се напомни, че например в Чехословакия още през 1930 г. се появява „Тихият Дон“ (кн. I) в превод на Властмил Бочек, а до 1934 г. биват издадени втора и трета книга. В ония трудни години тия явления са следени отблизо от световния демократичен читател, в това число и от българския. На второ място, не без значение е и възстановяването на дипломатическите отношения между България и Съветския съюз (23 юни 1934 г.). Сега някак естествено се създават по-благоприятни условия за внасяне, издаване и разпространение у нас на съветската книга. От друга страна, самото присъствие на Ф. Ф. Разколников, автор на разкази и пиеси, като съветски пълномощен министър в София неизбежно налага на управляващата клика да се отнася с по-голяма лоялност към съветските автори, дори се допуска свободна продажба на в. „Известия“. В тая, разбира се, временно благоприятна атмосфера нашите прогресивни издатели успяват да уредят излизането на редица съветски романи на български, като „Енергия“ на Ф. Гладков, „На един дъх“ и „Испания“ на И. Еренбург, „История на моя гълъбарник“ на И. Бабел, двете книги на Шолохов и други.

За отбелязване е, че наскоро след пристигането си в София Ф. Разколников дава интервю пред прогресивния седмичник „ЛИК“, където на въпросите: „Кои са най-хубавите книги, излезли през последната година“ и „Кои са авторите им“, той отговаря:

„Неотдавна излезе „Петър Първи“, том втори, от Алексей Толстой. След това — романът на Шолохов „Разораната целина“ из живота на кооперативните земеделски стопанства. Сигурно ви е добре известно, че Шолохов е един от най-добрите руски белетристи.“¹

Тия редове трябва да се схващат не само като изявление на официалния представител на Съветския съюз в буржоазна София, а и като изказване на съветския писател Разколников, приятел на българските трудещи се и народната интелгенция.² Към тях преди всичко е адресирана бележката, че Шолохов се нарежда между първите съветски прозаисти.

Ето в тази нова обществено-политическа атмосфера едновременно започват да излизат в „подлистник“ на български език „Тихият Дон“ и „Разораната целина“, те се печатат в отделни издателства и са дело на различни преводачи. Така преводът и изданието на „Тихият Дон“ се осъществява от Г. Бакалов и Г. Жечев с активната помощ на печатаря-комунист Стоичко Василев; преводът на „Разораната целина“ принадлежи на М. Марчевска, а излиза като издание на „Нов свят“. И двете издания бързо се разпространяват, проникват в училища, работилници, казарми, на полето и в завода. Причината за това активно читателско отношение се обяснява с актуалните проблеми, които носят романите, както и с интереса към личността на писателя, намерила твърде оригинално отражение в тях. В спомените на проф. Кирил Лазаров, бивш политически емигрант в СССР, се казва: „С огромно увлечение всеки български емигрант четеше знаменитите романи на големия съветски писател М. Шолохов „Тихият Дон“ и „Разораната целина“. Шолоховата епопея... обогати всестранно нашите зна-

¹ ЛИК, бр. 9, 29 ноем. 1934.

² До 1935 г. на български език са издадени следните книги на Разколников: „Разкази за мичмана Илин“ (1934), „Как бях пленен от англичаните“ (1934) и драмата „Робеспьер“ (1935)

ния за донските казази.¹ В друг план разкрива значението на тия два романа М. Аврамов, бивш партизанин в отряда „Коста Петров“: „От образите на руската литература се учехме на другарска любов и преданост, на саможертва и другарство (Павел и Андрей от „Майка“ на Горки). От нейните герои се вдъхновяваха малки и големи, черпеха смелост и сила, за да устояват на нечуваните гонения и инквизиции, на които биваха подлагани при тяхното залавяне. Особено в тежките години на въоръжената партизанска борба, през периода 1941—1944 г., образите на Чапаев, на Бунчук (от „Тихият Дон“) бяха олицетворение на смелост и героизъм. Един ли партизанин, един ли батальон или отряд носеха техните имена и ги носеха с чест за страх на омразната фашистка власт и за слава на вдигналия се на въоръжена борба народ?“²

При положение, че и двете издания се правят в условията на буржоазната власт, при наличието на полицейска цензура, не е безинтересно за съвременния читател да се припомнят по-съществените моменти, които сами говорят за усилията и жертвите, които е трябвало да понасят преводачи и издатели, нагърбвайки се с трудната задача да издават Шолоховите творби на български език.

Първият превод на „Тихият Дон“ на български се появява през септ. 1934 г. в излизания тогава обеден всекидневник „Ново време“. Според спомените на преводача Г. Жечев инициативата да се пусне в „подлистник“ „Тихият Дон“ не била негова, а на издателя, редактор на вестника. При това редакцията разполагала с втория, без първия том. Независимо от неудобството решава се във възможно най-кратък срок да започне печатането на романа в „Ново време“. По тоя повод Г. Жечев пише:

„Започнах да превеждам с известно стеснение при мисълта, че и аз като преводач участвувам в това „светотатство“ — да се поднесе на читателя само част от такава велика творба, вместо да му се даде възможност да я опознае изцяло, — но и с голяма надежда, че рано или късно ще се наложи пълното издаване на романа и следователно трудът ми няма да бъде нито неуместен, нито напразен. А освен това при съществуващите тогава цензурни условия, които засягаха главно съветската художествена литература, читателите у нас бяха петимни да прочетат поне извадка, окастрена глава или страница от някоя „забранена“ книга.“³

И още един факт. Самото допускане в „подлистник“ на „Тихият Дон“ се предхожда от следното съобщение:

„Тихият Дон“. Тази книга е най-епохалното художествено произведение на съветската литература. Колос на руското творчество, който съперничи с „Война и мир“ на Толстой. „Тихият Дон“ е епопея на руското казачество. . .“⁴

По общо мнение подлистниците в „Ново време“ събуждат огромен интерес към автора и романа. Ето защо Г. Бакалов, винаги чувствителен и рядко активен в превеждането и разпространението на руското слово у нас, се обръща за съдействие към Г. Жечев. Двамата се договарят първия том да преведе Стефана Попова-Бакалова, съпругата на Бакалов, а Жечев да довърши превода на втория и се заеме с третия: томовете ще излязат поотделно, под общата редакция на Бакалов. В такъв вид изданието се реализира.

Естествено полицията бързо разбира грешката си, като е допуснала „Тихият Дон“ да се появи на български, след като е забранила разпространението му в

¹ К. Лазаров. Огромен интерес към съветската книга. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 3, с. 109.

² М. Аврамов. Влиянието на руската книга у нас. — В: Съветската литература в България. . . Т. 1, с. 268.

³ Г. Жечев. Около превода и първите публикации на „Тихият Дон“. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 200.

⁴ Ново време, бр. 980, 1 септ. 1934. От следващия брой 981 се печата четвъртата част на „Тихият Дон“ и продължава до брой 1063 (от 13 декември с. г.), когато вестникът е спрял.

оригинал (заповед № 14 от 7 март 1935 г.) и началникът на отдел „Политическа полиция“ се обръща към прокурора за съдействие, в смисъл да бъде издадена нова заповед, която да забрани по-нататъшното печатане на „Тихият Дон“ (на трета книга).¹ В отговор на това полицейско своеволие печатарят-издател на романа Ст. Василев изпраща писмо до същия прокурор, в което с гневни думи осъжда „практиката“ на полицията да се меси във всичко.²

Днес е трудно да се каже кое повече е подействувало на прокурора от Софийския апелативен съд — писмото на Ст. Василев, авторитетът на Шолохов или кокетирането с привидна търпимост. Може би спомогнали са трите фактора, взети заедно. От „Тихият Дон“ е била снета полицейската забрана и в прогресивния седмичник „Литературен преглед“ се появява знаменателно съобщение: „Освободена книга“

„Тихият Дон“, роман от Мих. Шолохов, е освободен от прокурора в Дирекцията на полицията и се пуска наново в продажба третата книга. Търсете го редовно по будките на брошури!³ — Пропуснати брошури от втора и трета книга се доставят от печатницата — ул. „Иван Вазов“ 13.

Съобщението, че трета книга ще излезе, без да се пуска на брошури, е невярно.⁴

Обърнете внимание: не човек, а книга е била освободена от полицията. Колко са изданията, за които можем да се изразим тъй сърдечно!

Казвали сме го другаде, ще повторим и тук: привеждаме тия данни не от някаква любов към библиографията, а защото в определена степен те носят национална атмосфера, в която се появява „Тихият Дон“. Почти същите перипетии преминават преводът и първото българско издание на „Разораната целина“.

В началото откъси от романа излизат в „РЛФ“, бр. 145 от 5 ноем. 1933 г. Целият вестник е изпълнен с творби на М. Горки, Демян Бедни, Й. Уткин, В. Киршон, А. Сурков, С. Кирсанов. Явно — броят е посветен на 16-годишнината на Октомврийската революция. Откъсът от „Разораната целина“, напечатан тук, започва с думите: „Лапшинов посрещна спокойно вестта за разкулачване...“. Името на преводача не е дадено.

За втори път, също в „РЛФ“, но с подписа на преводача М. Марчевски, част от „Разораната целина“ се публикува в бр. 173 от 17 май 1934 г. С този брой реелефци в същност отбелязват 5 май — Деня на съветския печат. Откъсът от романа не е голям, в началото стои изразът: „Трийсет и двама души — актива и беднотата от Гремячий лог, бяха единодушни...“

За трети път откъс от „Разораната целина“ се появява в буржоазния реакционен вестник „Утро“.⁵ Преводачката (Райна Ст. Танева) поднася началото на гл. XIX от първата книга. Това е нощната картина на Москва с Кремъл и мислите на Кондрат Майдаников. Навярно от стремеж към оригиналност или по-„българско“ звучене на заглавието в „Утро“ романът е омасловен „Изораният угар“. Неизвестно защо „Гремячий лог“ е станал „Гърмящ дол“. Нали названията на селища, реки, местности не се превеждат. Още по-безпомощна се оказва преводачката в кратките бележки за живота и творчеството на Шолохов — как ли не се опитва да скрие от читателя ярко партийния характер на „Тихият Дон“ и „Разораната целина“; неприятно впечатление прави също изопаченото име на писателя, което се чете под снимката: М. Шолохин“.

¹ Текстът на заповед № 14 е обнародван в „Съветската литература в България 1918—1944“. Т. 1, с. 410—411.

² Текста на писмото вж. в същия том, с. 411—412.

³ Изданието на „Тихият Дон“, както и на други съветски романи през 30-те години се прави във вид на брошури, т. е. на коли, които се разпространявали в по-голям тираж, а при конфискация изданието като цяло повече се запазвало.

⁴ Литературен преглед, бр. 32, 19 апр. 1935.

⁵ Утро, бр. 7939, 2 февр. 1936.

Обстоятелството, че „Разораната целина“ намира приют даже по страниците на „Утро“, следва да се обяснява преди всичко с интереса към Шолохов на Запад. През ония години името му не слиза от колоните на буржоазния печат — през декември 1934 г. Шолохов е в Стокхолм, през януари 1935 г. — в Дания, неговите произведения четат врагове и приятели на Съветския съюз. Обикновено, като хвалят „Тихият Дон“ и „Разораната целина“, буржоазните естети искат да изразят уж „надкласовото“ си гледище в изкуството.¹ Нима е случайно например, че у нас почти по същото време Васил Д. Юруков, издателят собственик на известната салонна библиотека „Мозайка от знаменити съвременни романи“, превежда и издава покрай многото блудкава, строго буржоазна литература (романите на Йохан Бойер, Мария фон Ебнер Ешенбах и др.) и „Дванайсетте стола“ на Илф и Петров. .²

Каза се по-горе, за пръв път в отделна книга „Разораната целина“ е издадена от „Нов свят“. За някои трудности, съпътствували това издание, интересни сведения съобщава преводачът М. Марчевски: „В началото на 1934 г.³ ми попадна един екземпляр от „Разораната целина“. Тогава аз току-що бях се завърнал от Съветския съюз, където бях чел вече тоя знаменит роман. Веднага отидох в малката книжарница „Нов свят“ на Стоян Стоименов. Като видя романа, очите на Стоян пламнаха от възторг.

— Сядай и превеждай — каза той. — Само че бързо! За седмица-две преводът да бъде готов.

Същия ден ми изпрати пишеща машина, намери и машинописка, даде ми и сто лева аванс. Сто лева! Читателю, аз виждам твоята снизходителна усмивка. Но тя никак не е уместна: сто лева тогава бяха много пари за нас. . . След един месец преводът беше готов.⁴

Но тук се намесва цензорът, който иска съкращаване на неудобните пасажии, изрази, дори на отделни думи като Ленин, ВКП (б) и други. Нещо повече, за печат на български „Разораната целина“ е разрешена от полицията до гл. XXIII. А това означава напълно съзнателен удар срещу романа. Като се отстранява естественият финал на първата книга, а за „край“ са обявява бунтът на жените, това придава на романа по-друго политическо звучене: излиза, че руските селяни — казациите — са против колхозите.

Не от тия „съображения“ на полицията и цензурата, разбира се, се е ръководил българският читател от 30-те години. Той е бил щастлив и горд, че има в ръцете си втория голям роман на Шолохов, а окастрените места отлично е „попълвал“ с прочетеното или видяното по страниците на в. „Поглед“ или „неизвестно“ как проникнали у нас илюстрирани съветски издания.

В първите месеци на 1936 г. „Разораната целина“ излиза на български (ч. I и II от кн. 1). На това издание пръв откликва Г. Караславов. В същност той не пише рецензия, а публично споделя някои свои мисли, породени след прочита на романа. Това обстоятелство му осигурява възможност да бъде по-свободен в трактовката на текста и проблемите, поставени в „Разораната целина“. Преди всичко българският писател изразява неудовлетвореността си от редица съвременни повести, романи и поеми „за войната, за победите и пораженията“ — сред тях именно малко са „онези писатели, които след картините на тежките боеве са дали картините на упорити сражения в бита, в икономическите измене-

¹ Срв. Известия, М., 1934, от 21 дек.; 1935, от 8 ян.

² Вж. Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 463.

³ Ако тук М. Марчевски не грехи в годината (1934), трябва да допуснем, че преводът в „РЛФ“, бр. 145, е дело на друг почитател на Шолохов.

⁴ М. Марчевски. Съветската книга. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 179.

ния, в социалните разめствания¹. В това отношение „Разораната целина“ представлява изключение. „Шолохов — продължава Караславов — е успял да се справи със специфичния материал.“²

Основната задача на автора обаче е била друга — да разкрие социалните конфликти, да покаже със средствата на белетристиката как суровият закон на революцията изковава нов тип човешки характери. В тая връзка Караславов намира за необходимо да подчертае личната си увереност, че даже още незавършен, романът „Разораната целина“ носи достатъчно положителни черти, въз основа на които може да се предвиди, че той ще бъде „Тихият Дон“ на едно мирно наглед строителство, дето двете противоположни сили си дават последно сражение.

Подобно заключение, дори когато не е подкрепено с нужния анализ, е крайно показателно за обществената и литературната атмосфера в страната. В ония дни няма що-годе значителна творба на съветски автор, която в една или друга степен да не предизвиква интереса на новия читател, или да не се свързва с проблемите и насоките в развитието на пролетарско-революционната ни литература.

Що се отнася до интереса към Шолохов, зад многократните признания и отзиви днес трябва да виждаме любовта и уважението на българския читател към правдивата и мъдра книга, стремежа му да знае повече за другите и за себе си, както и усилията му да се ориентира в новата социална действителност след Октомври. И още: той е пленен от трезвия реализъм и висока комунистическа идейност на Шолоховото творчество, от белетристичното му майсторство — белег за силата и талантливостта на писателя. Противно на твърденията на жълтия печат, българските читатели и, общо взето, честно мислещите писатели, четейки „Тихият Дон“ и „Разораната целина“, сами стигат до убеждението, че традициите на Гогол, Лев Толстой, Чехов са продължени от Шолохов, при това са издигнати на качествено нова и по-висока степен. „Аз бях просто зашеметен — признава Камен Калчев, — когато за пръв път прочетох първия том на „Тихият Дон“. Възторгът ми произлизаше не само от естетично-емоционалното въздействие на това художествено произведение, но и от самия факт, че тази книга беше написана от съветски автор. Това ме изпълваше с благородна гордост, която аз не скривах от никого.“³

Всичко това няма как другояче да определим, освен като възвърнато доверие към голямата руска литература; това е естетически проблем и има пряко отношение към усилията на нашите революционни и демократично настроени писатели от 30-те години да продължат делото на Смирненски и утвърдят за основен метод социалистическия реализъм. Контактен, близък, достъпен до съзнанието на милионите работни хора, Шолохов действително става един от най-четените съветски автори. Но неговото въздействие няма нищо общо с въздействието, което оказва например младо вино — част на отрезвяването тук идва след твърде продължителен срок. Много по-често явление е читателят да се „връща“ към „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ и всеки път да открива нови аспекти, преди „непочувствувани“ или „неизживени“ в тяхната цялост. „Четох ги няколко пъти — заявява Ст. Ц. Даскалов, — разбира се, на български и ги пазах като скъпоценност. За мене Шолохов представляваше цяла школа на нова художествено-реалистична литература. Той оформи окончателно моя литературен вкус. От него разбрах какво значи партийност, как един писател може да

¹ Г. Караславов. Романът на руското село — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 109.

² Пак там.

³ К. Калчев. В деня на Октомври. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 197.

бъде партиен, без да е декларативен; как писателят-комунист трябва да пише, за да му вярват всички — и свои, та дори и чужди.¹

Няма спор — изкуството да се влияе върху душевността и формира новото съзнание на масите е право на най-добрите, най-достойните. Шолохов е един от тях.

2

От само себе си се разбира, че издаването на български на „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ по новому и още по-настоятелно налагат нашата литературна критика да се изкаже подробно и с лично отношение за автора в романите му. На тоя етап тя вече е улеснена и от присъствието в страната на бившите политически емигранти в Съветския съюз Г. Бакалов, Т. Павлов, С. Геновски и М. Марчевски. Те се завръщат в България, усвоили новите принципи и методология на съветската литературна теория и критика. Нещо повече, заедно със съветските читатели те бяха преживели радостта да „откриват“ и защитават „Тихият Дон“ и „Разораната целина“ от пристъпите на вулгаризаторската критика. В този смисъл Шолоховото творчество в България естествено се свързва с новия етап на ленинизирание на нашия литературен фронт. Бихме добавили, с ярките и силни черти на писател от нов тип Шолохов гласна напред тази борба.

Разровим ли се в конкретните факти от епохата, ще установим, че за бързото увеличаване популярността на Шолохов значителен дял се пада на филма „Тихият Дон“, който се прожектира у нас през август 1934 г. Заснет от режисьорите О. Преображенская и И. Правов, при личното участие на Михаил Александрович Шолохов, този филм получава всеобщо одобрение. Артистите Е. Цесарская (Аксиния) и А. Абрикосов (Мелехов) придават плът и кръв на литературните образи. В София прожекциите стават в кино „Роял“ (сега Театър на Народната армия) от 14 до 23 август. „Това беше празник за всички нас — разказва очевидец, — които жадувахме да видим съветски филми, да опознаем живота на съветското село и красотата на съветската земя. Шолохов беше вече известен, тематиката на романа ни вълнуваше, а така също и проблемите на селото. В една седмица аз гледах филма два пъти с най-голямо удоволствие и възторг.“²

Иначе преценяват филма официалните рецензенти, почти всички го препоръчват на съвременния зритель като „голяма любовна драма из живота на донските казаци“³.

Като значителен културен и политически факт на софийското всекидневие филмът „Тихият Дон“ задълго се оказва в центъра на оживени литературни разговори и дискусии. Все по-нашироко навлиза в левия печат новото, съвременното разбиране за Шолохов като крупен руски писател социалистически реалист. Например в „Младжежи преглед“ дава отзив (без подпис), в който филмът се разглежда като забележително художествено произведение, реализирано при извънредно прости изразни средства, добра режисура и отлична реалистична игра. Тия качества на филма неизвестният рецензент съпоставя с други, по начало погрешни изисквания и идва до заключението: „Някои смятат, че борческо произведение е това, в което непременно се говори за стачки или революции. Прогресивността на едно произведение, на един филм зависи не от темата, а от начина, метода, по който се водиш при разглеждането на дадено събитие. Темата на „Тихият Дон“ е от дореволюционна Русия и като ни дава обикновена любовна

¹ Ст. Ц. Даскалов. Октомври в моя живот. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 229.

² Ч. Петров. Съветската култура в България. . . — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 2, с. 254.

³ Р. Григоров. Съветският филм в България, С., Наука и изкуство, 1964, с. 57.

история в едно казашко село, рисува цялата социална обстановка и обезправеното положение на казашката селянка.¹

Очевидно цензурните условия са възпрели неизвестния автор на рецензията по-ясно да изрази мислите си за художествените достойнства на филма, но фактът, че поставя конкретен въпрос за метода, от който да се ръководи всеки художник, виждащ в народа своя пръв ценител, е твърде показателен. Отзивът излиза в период, когато в нашия ляв печат все още намира място грубо утилитарното разбиране на социалистическото изкуство; мнозина разчитат на темата и в темата преди всичко търсят идейността. Тепърва предстоеше да се овладяват творчески изказванията на Маркс, Енгелс и Ленин за изкуството изобщо и за социалистическата литература частно.

Пак в „Младежки преглед“ излиза статия, посветена на срещата на Шолохов с по-млади колеги от Ростов на Дон. Срещата става няколко месеца след I конгрес на съветските писатели и по тая причина въпросите, които разискват, представят нещо като продължение на голямата дискусия преди и по време на конгреса. Главният проблем, който занимава всички, е за творческите връзки на писателя със социалистическото строителство, както и начините за осъществяване на тия връзки. „Всеки писател — заявява Шолохов — трябва да се прикрепи към определен участък на строителството и да работи на тоя участък, систематично да го изучава, за да си улесни възможността правдиво да отрази действителността.“²

Истинското значение на тия думи ще разберем и оценим, ако мислено се пренесем в обществената и литературната обстановка на 30-те години. Това изказване на Шолохов придобива значение едва ли не на напътствие към читателите и писателите в страните, дето капитализмът още е на власт: първоначално те трябва да се борят за разрушаването на буржоазната държава, след което ще се включат в онова строителство, което се наблюдава в Съветския съюз. Но това не е всичко, което Шолохов изисква от съвременния писател-реалист. Така на въпроса, как трябва да се събира материалът за бъдещото художествено произведение, той дава крайно обобщаващ отговор: „... ако писателят е органически свързан с действителността, той няма да почувствува липса на материал. Нещо повече, писателят, който участва в строителството, ще да разполага с такова изобилие от материал, че пред него ще изпъкне само един въпрос, как да отличи основното от второстепенното.“³

Мисля, че и това изискване на Шолохов е било правилно схванато. То бие по ония естетски твърдения, според които всяка заангажираност е вече пречка в творческата работа на писателя. С активното си участие в живота на народа съвременният художник си осигурява най-различен материал, нови мисли и емоции, само при обилие на материал може да става дума за подбор.

Накрая Шолохов отбелязва някои нездрави явления сред неукрепналите, предимно млади съветски автори. Преди да са се изявили като художници, те се професионализират. А това е вредно, понякога дори гибелно. Овлабяването на художественото майсторство не трябва да изостава от идейното и естетическото възмъжаване на таланта.

Нарочно отделяме повече внимание на тая къса, ала съдържателна информация за беседата на Шолохов с ростовските писатели. Там е казано почти всичко, което е интересувало тогавашния читател. Да се отговори на въпросите, как работят съветските писатели, какви проблеми имат да разрешават, в какво виж-

¹ Младежки преглед, бр. 1, 22 окт. 1934.

² Пак там, бр. 5, 18 ноем. 1934, срв. Никулин, Незнамов, Котенко, Софронов. Встреча Шолохова с молодыми писателями. — Литературная газета, 1934, 10 октябрия, № 136.

³ Пак там.

дат своите слабости и успехи, ще рече да се разкрият основните принципи на новия художествен метод — социалистическия реализъм.

Между интересните материали е преводната статия на В. Кирпотин „О социалистическия реализъм“ (Литературный критик, 1933, № 1), поместена в „Звезда“ на Бакалов. Касае се за една от първите характеристики на новия термин. „Социалистическия реализъм — твърди изследователят — не е замръзнал канон, не е измислена мъртва мярка. Социалистическия реализъм е родил се и развиващ се литературен стил, той е процес. Социалистическия реализъм се осъществява в различните писатели в различна степен на майсторство, в различна степен е овладян от тях. Той се осъществява по индивидуално особени пътища, в съревянуване на различни творчески маниери и тенденции.“¹

По отношение на Шолохов несъмнена заслуга в по-нататъшното правилно усвояване на неговото творчество има препечатаната статия на В. Хофеншефер за „Тихият Дон“.² По думите на критика написването на роман с такъв епичен размах е дълбоко новаторско дело; така да се каже, на Шолохов се падна да възстанови правата на епопеята като жанр в социалистическата литература. „Тихият Дон“ — продължава Хофеншефер — е произведение бележито в много отношения. Май че нито в класическата, нито в съвременната литература ще се намери друго произведение, с което той би могъл да се съпостави. Много далечно би било съпоставянето на тази епопея, както мнозина критици правят, с „Война и мир“ на Толстой. Също така далечно би било да се съпоставя „Тихият Дон“ като роман на нрави и характери“ с романите на Балзак и Зола.“³ Но и това не е последното, с което може да се обхванат жанровите особености на романа, оказва се, че той носи и други „страни“: „Тихият Дон“ е произведение оригинално не само по изобразяване на епохата и по новия подстъп към новите исторически събития, но и по своя материал. Може с увереност да се каже, че е първото и талантиво художествено произведение за казачеството. В този смисъл романът разорва един вид целина. И задачата на художника е била изключително сложна.“⁴

Между многото материали за Шолохов, които сега проникват в периодичния печат, заслужава да се спомене съобщението, че той е гостувал в Лондон на Дружеството за културни връзки със СССР,⁵ както и второто известие, че след завръщането си от обиколка из Европа той е посетил различни селища в Украйна и навсякъде е държал сказки; на 25 февруари Шолохов бил гост на колхозниците в село Въшенская и на въпроса, какво работи, отвърнал: „Завършвам четвъртата книга на „Тихият Дон“. „На последния нов въпрос, каква ще бъде съдбата на главния герой, той не дал пряк отговор: „Да се приказва отсега е много тежко.“⁶

Тия и други материали имат определен смисъл: Шолохов така дълбоко е навлязъл в съзнанието на българския читател, че пресата се смята задължена да информира за всичко, което може да намери за него в светския и западноевропейския печат. За този повишен интерес към личността и литературното дело на писателя говори и съобщението, което пуска в „Кормило“:

„Мнозина читатели запитват издателството кога ще излезе четвъртата книга от знаменития роман „Тихият Дон“. Съобщаваме, че четвъртата книга още не

¹ Звезда, 1933, кн. 24, с. 1017.

² За пръв път в: В. Гофеншефер. О советской литературе. М., 1934.

³ Литературен преглед, бр. 12, 1934.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там, г. II, 1935, бр. 24.

⁶ Роман, бр. 5, 29 март 1935.

е излязла и в Русия. Авторът Мих. Шолохов още работи върху нея. Щом като излезе там, ще се преведе и у нас.¹

Наистина на пръсти се броят художествените произведения, които са очаквани с подобно нетърпение. По-особен е случаят с четвъртия том на „Тихият Дон“. Първото издание на руски излиза през 1940 г., когато вносът на съветска литература в България е почти преустановен. Това подбужда най-запалените поклонници на Шолоховия талант да потърсят други, неофициални пътища за сдобиване с екземпляр от четвъртия том. Например Г. Жечев като преводач се обръща с молба направо до автора, но, както разказва в спомените си, екземплярът бил изпратен, а у нас вероятно задържан от полицията.² Иначе постъпва Т. Павлов. В послепис към едно частно писмо (от 15 септември 1940 г.) той добавя: „Съобщете, много Ви моля, на проф. Аплетин, че досега не съм получил никакви книги и въобще е рисковано да се изпращат книги на моя личен адрес. Известно е защо. Що се отнася до четвъртия том на „Тихият Дон“, с голямо удоволствие ще напиша кратка рецензия, щом като се получи книгата.“³

Естествено пратките са тръгнали от Москва, но са изчезвали в „досиетата“ на българската полиция. Това навярно принуждава Л. Стоянов първоначално да посети прокурора при Софийския областен съд, от който получава удостоверение, че съветското издание на „Тихият Дон“, том IV, не подлежи на инкриминиране, и снабден с тоя документ, той се явява в Дирекция на полицията и получава екземпляра срещу... разписка.⁴

Какво говорят всички тия факти? Нужно е да се подчертае още веднъж онова настръбване, с което българската полиция и цензурата се борят срещу проникването на всяка съветска книга, вестник или списание; изнесените по-горе данни за „Тихият Дон“ само допълват в нюанси тоя животински страх пред съветската творческа мисъл. Компромисите, които в редки случаи прави полицията и разрешава получаването на отделен екземпляр, са продиктувани от собственото ѝ безсилие да спре и задуши естествения процес на не толкова племенно, колкото духовно и политическо единство на българския и руския съветски народ. В тоя аспект борбата за Шолохов може да се разглежда като частица от общите усилия за вярна и правдива информация, какво става в страната на съветите.

Могат да се посочат още факти, как Шолохов се налага у нас. Не е въпрос на изброяване, разбира се, а да се види и почувствува вътрешният им утвърдителен патос. Тук може да бъде отбелязана сравнително по-голямата статия за „Тихият Дон“ и „Разораната целина“, която помества седмичникът „Литературен глас“. Тя е написана от Димитър Янакиев, за когото в бележка на редакцията се казва, че той е „член на настоятелството на българо-съветското дружество и един от най-добрите познавачи у нас на съветската култура, прекарал доста време в Съветска Русия.“⁵ Статията излиза в поредицата „Съвременни съветски писатели“ — нова рубрика, която вестникът поддържа от 251 до 310 брой. Значителна част от статията е преразказ на двата романа, въпреки това тя се налага с някои лични преценки, любов към героите и пр. Разбира се, има и увлечение. Например Д. Янакиев не вижда никаква разлика между любовните похождения на Дария и трагичната любов на Аксиния.⁶

¹ Кормило, бр. 12, 18 дек. 1935.

² Г. Жечев. Цит. същ. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 205.

³ Цитат по факсимиле, МРДБ. Оригиналът се пази в ЦГАЛИ, Москва. М. Я. Аплетин тогава подпредседател на Иностранната комисия към Съюза на съветските писатели.

⁴ Пълният текст на удостоверението е обнародван в нашата книга „Михаил Шолохов“, 1965, с. 100—101, а текстът на разписката — в „Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 447.

⁵ Литературен глас, бр. 248, 7 ноем. 1934.

⁶ Пак там, бр. 294, 18 дек. 1935.

За порасналото доверие към вкуса на българския читател говори рецензията на Г. Бакалов за „Тихият Дон“. Според него това е една от най-четените (и заслужено четени) книги не само у нас, но и в целия свят. С „Тихият Дон“ Шолохов спечели име на велик романист. По размах на изображението и дълбочина на образите той се нарежда между първите художници на словото. Не по-малко е самобитен и езикът на Шолохов. Това именно създава редица допълнителни трудности на преводача, дори когато се превежда на сроден, славянски език. Не без основание Бакалов пише: „Трябва да притежаваш колосален речник, за да можеш предъ тоя разкошен роман във форма, спазваща максимално красотата на оригинала. Това е напълно сполучливо с българския превод.“¹

Тая утвърдителна линия получава нови тласъци с появата на „Разораната целина“ в отделно издание на български език. Най-често в отзивите се казва, че романът е написан обективно, реалистично, с високо художествено майсторство. В това отношение твърде категоричен е Г. Жечев: „Разораната целина“ е картина на болшевишкото преустройство, с колективизацията, колхозите, партийните функционери и т. н. И тук, както в „Тихият Дон“ авторът ни дава обективно събитията, хората и нещата, с всички положителни и отрицателни прояви в съветския строй на село.“² В по-друго вижда силата на романа Крум Григоров, който по онова време прави началните си опити като белетрист. „Тук (в романа „Разораната целина“ — Х. Д.) — пише Григоров — са разгърнати всички възможности на художествения реализъм. Зимните картини са предадени с особено голямо майсторство и художественост. Тук не се възпява „златната луна“, за нея не се измислюват всевъзможни фантастични епитети, а е дадена като „ощърбена луна“. И все пак всичко е правдиво, ясно и художествено.“³ За българското издание на „Разораната целина“ откликва също Лъчезар Станчев. И откликва с вярно чувство за историческото място и художествено значение на романа.⁴

Сравнително по-цялостно „Разораната целина“ е разгледана в „Кормило“ от М. Марчевски. В статията преди всичко е отразен значителният опит и знанията, които рецензентът добива по време на своя почти осемгодишен престой в Съветския съюз. Например за впечатлението, което първият том на „Тихият Дон“ произвежда през 1928 г. върху съветския читател, той говори като за нещо лично преживяно. Още тогава „прозорливата съветска критика забелязва големия талант на Шолохов“, подчертава Марчевски.⁵ А с печатането в „Новый мир“ на „Разораната целина“ Шолохов окончателно се утвърждава като самобитен руски художник, майстор на напрегнати психологически състояния, на епично широки платна, в които оживяват цели социални групи. Марчевски не забравя, че пише за съветски писател в България, дете има какви ли не с години насаждани предубеждения, затова не пропуска случая, макар и анонимно, да възрази на ония, които твърдят, че овладяването на марксизма-ленинизма от писателя и интелегента изобщо се оказва пречка в творческата им работа: „Хората, които мислят, че съветският писател с определена идеология не може правдиво да отрази реалната действителност в художествената литература, след прочитането на „Разораната целина“ ще се убедят в обратното. Шолохов е съумял да даде всички положителни и отрицателни прояви в новото съветско село, и то не чрез опи-

¹ Нова литература, 1935, кн. 4 от 10 март, преп. в: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 1, с. 25—26.

² Нов свят, 1936, кн. 8, с. 11.

³ Заря, бр. 4342, 25. февр. 1936.

⁴ Литературен глас, бр. 307, 18 март 1936.

⁵ Кормило, бр. 25, 18 март 1936.

сание на тия прояви, а чрез действията на своите герои (разр. м. — Х. Д.).“¹

Каква по-убеждаваща защита на социалистическия реализъм! Но това не задоволява Марчевски и той се опитва да изясни причините на тоя изключителен успех. „Шолохов — бележи Марчевски — е усвоил на практика думите на Енгелс, който казва, че колкото повече са скрити възгледите на автора, толкова по-добре е това за литературното произведение. . . Тенденцията трябва сама по себе си да произтича от положенията на действието, без особено да се сочи тя.“ Интересно е, че на това място Марчевски е прекъснал цитата от Енгелс, поставил е знак и под линия, пак анонимно, се обръща към ония сътрудници на левия печат, които продължават да стоят на старите догматически позиции, като признават и търсят в изкуството предимно идейност, без да се грижат достатъчно за стройност в композицията, богатство на езика, изобщо за съвършенство на формата. Това изречение под черта гласи: „Не е зле авторите на „тенденциозни“ произведения да си вземат бележка от тия думи.“²

Във връзка с това проблемно разглеждане на „Разораната целина“ искам специално да напомним за една почти забравена днес книжка „Новият художествен реализъм“ от Л. П. Белмустаков. В същност тя третира проблемите на изобразителното изкуство — живопис и скулптура, но изследователят е намерил място и повод да отдели няколко реда за Шолохов, наричайки го един от най-големите представители на социалистическия реализъм в съветската литература. При него е постоянен стремежът към постигане не само на правдива, а и на „пълнокръвна, богато разнообразна характеристика на лицата“. И друго още. В „Разораната целина“ например „Нито едно от лицата, нито едно от техните действия не се явява монотонно.“³

Що се отнася до конкретни преценки на психологизма на Шолохов, Белмустаков явно се увлича по някои съвременни „теории на психоанализа“ и допуска грешки, като се опитва да обяснява постъпките на Давидов и Нагулнов с техните „психопсихологически (!) усещания и импулси.“⁴

Това е главното, което се пише за Шолохов в нашия печат до началото на Втората световна война. Както се вижда, постепенно се разширява кръгът от теми и проблеми — нещо неизбежно при толкова богатото на идеи и естетически завършено Шолохово литературно творчество. Историко-литературното значение на приведените материали е голямо. Те очертават пътя на проникването и утвърждаването на писателя в съзнанието на българския читател, както и оная помощ в изясняване основните принципи на социалистическия реализъм съобразно с националните традиции, условия и задачи. Духовното съдържание на целия тоя процес още в ония години съвсем вярно определя Т. Павлов: „Шолохов. . . е голям художествен (чети: социалистически — Х. Д.) реалист“, който „заслужено е завоювал общото признание и обичта на широките читателски маси.“⁵

В периода 1941—1944 г. за Шолохов не се появява нито ред, както изобщо се мълчи и за останалите съветски писатели. Това, разбира се, не означава, че писателят е престанал да бъде четен, обратно — „Тихият Дон“ и „Разораната целина“, заедно с „Чапаев“ на Фурманов, „Разгром“ на Фадеев, „Осемнайсета година“ на Ал. Толстой и много други са любими книги на българските партизани, политическите затворници, ремсистите и техните съидейници. Това са книги наставници — предават се от ръка в ръка, за прочитането им се чака ред. В тоя аспект могат да се цитират забележителни признания, спомени от затвора или

¹ Кормило, бр. 25, 18 март 1936.

² Пак там.

³ Л. П. Белмустаков. Новият художествен реализъм. С., 1939. с. 57.

⁴ Пак там.

⁵ Т. Павлов. Идейност, морал и изкуство. — Заря, бр. 5722, 22 окт. 1940.

партизанския отряд, но читателят сам ще ги намери в трите тома на сборника „Съветската литература в България 1918—1944“, на който, струва ми се, се познавахме достатъчно.

Естествено извън нашия преглед остана немалка част от материалите и архивните документи, в които се съдържат и други ярки страници за положителната роля и значение на Шолоховите романи в духовното възмъжаване на българския пролетарскореволюционен писател и масовия читател, бил той интелегент, гимназист или работник. Тоя факт има не само литературно-историческо значение, той показва колко по-различни са „трансмисиите“ и „каналите“ на въздействието на Шолохов в сравнение например с влиянието на Горки или Маяковски.

Въздействието на Шолохов, тъй да се каже, настига революционния писател и читател в една социално и политически изменена обстановка, когато на дело вече се осъществяват принципите на болшеvizация на БКП, поуките и задачите, поставени от Георги Димитров в доклада пред VII конгрес на Коминтерна, и други. В тоя смисъл творчеството на Шолохов се наемсва най-активно в нашия културен и духовно-етичен живот, „взема страна“ в двубоя между работническата класа, народа и неговите потисници, изобщо оказва се фактор, който стимулира появата на някои нови черти в душевността и характерологията на българина като антифашист и революционер. Така, като се запознава с драмата на Григорий Мелехов, нашият читател „чрез отрицателния пример“ на героя закономерно идва до извода за истинското място на средния селянин в социалистическата революция. Доколко нова и формираща общественото съзнание е била тази идея-мисъл, свидетелствува в спомените си писателят Арманд Барух: „Центърът на споровете“¹ беше Григорий Мелехов, този толкова необикновен герой на „Тихият Дон“. Бяхме свикнали герои от този образец да свършват живота си отсам барикадата или както подобава на положителните герои. Мелехов беше съвсем друг и това ни затрудняваше и караше да търсим най-невъзможните обяснения за неговия жизнен път. „Оттук и заключението, че художествените търсения трябва да тръгнат по нов път. „На мене — продължава Барух — „Тихият Дон“ действа като лекарство против имитацията в изкуството, като пример на широта и стабилност в мировъзрението... Онова, за което бях благодарен на Шолохов и което и сега не мога да забравя, са искреността, непоколебимото убеждение, яснотата и чистотата на фразата — неща, без които няма и не може да има литературно творчество.“²

Това са идеи-мисли, които наистина не могат да се забравят. Те са ръководни, принципни положения на марксистко-ленинската естетика. Те логически произтичат от цялата същност на Шолоховото литературно наследство. Това именно нашият писател вярно е доловил и изразил. Тия принципни положения се усъвяват по-трудно и винаги в борба със старите понятия, рутината, навиците.

¹ Имат се пред вид споровете в литературния кръжок „Хр. Смирненски“.

² А. Барух. Гладков, Шолохов, Лермонтов. — В: Съветската литература в България 1918—1944. Т. 2, с. 144.